

головне – забезпечити ідеологічні та дидактичні функції. Тоді як основна функція художнього твору – вплив на почуття – відкидається. Натомість розум, раціональний підхід стає вирішальним критерієм у визначенні цінності мистецького твору. За словами одного з персонажів, щоб стати справжнім письменником, необхідно “взятись до вивчення соціально-економічних законів” [1, 73], а всі творчі проблеми виникають через брак “марксистської поживи” [1, 48]. Обов’язки, які ставлять перед собою митці, суто громадянські: “Суспільство потребує гострих змін у мистецтві” [1, 47]; тобто творець – не самостійна одиниця з унікальним світобаченням, а ремісник, який виконує покладене на нього завдання. Постійні аналогії процесу творення літератури з будівництвом, малярством, звичайною роботою досягають найбільшого розмаху в другій частині роману, де дія вже відбувається в шахтарському середовищі на Криворіжжі: “А життя, це величне будівництво, хіба не література? Тут тисячі мистецьких форм, хоч і один зміст, тисячі сюжетів, мільйони фавул” [1, 157].

Постійне нагадування про перевагу ідеї над формою відображається в лаконічних гаслах, які граматично реалізуються переважно інфінітивом: “рухати творчість і теорію”, “ставити питання”, “творити нове”, “викривати хиби”, “кликати до великого”, “спрямовувати масу”. Щодо останнього, то постійне нагадування героями-письменниками про читацький попит на новостворені зразки пролетарської літератури фактично ніяк не доводиться у творі. По суті це абстрактне бачення суспільства – пролетарського соціуму – не має відображення в реальному прикладі читацького сприйняття. Твори, які фігурують в романі (драма Вакула “Небеська мара”, новела Платона “Пташиний жал”, вірші Сафона “Квітухий промінь” і Юника “Дантова омана”) читаються, обговорюються й критикуються всередині того ж літературного кола. Про реакцію реальних читачів автор згадує мимохідь, зі слів інших, тобто оціночне сприйняття творів читачами реалізується в дискусивному форматі, завдяки взаємохарактеристиці героїв. Критерії ж лишаються незмінними: однотайність щодо актуальності змісту та схвалення/несхвалення форми залежно від поглядів критика.

Очевидно, що конфлікт форми і змісту Олесем Досвітнім представлено як конфлікт форма-форма, а протиставлення зміст-зміст виноситься в іншу площину. Таким чином, розмежовуючи ці поняття, автор змушує розмірковувати над самим визначенням слова “письменник”: “Він письменник не тому, що говорить на певну тему, а тому що робить це певним чином” [2, 28]. А отже, для розуміння природи цих двох понять важливим є усвідомлення їх дихотомії, адже зміст існує завдяки формі, а будь-яка зміна форми спровокує й зміну змісту.

Література

1. Досвітній О. Ф. Твори: у 2 т./ упоряд. В. О. Косенко. К.: Дніпро, 1991. Т. 2: Роман. Повісті. Оповідання. 587 с.
2. Сартр Ж. П. Что такое литература? Слова. Минск: ООО “Попурри”, 1999. 448 с.

Скляр І. О.,

кандидат філологічних наук, докторант,
Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди

ПСИХОТИП МАНКУРТА В РОМАНІ ЯРОСЛАВА МЕЛЬНИКА “МАША, АБО ПОСТФАШИЗМ”

Ярослав Мельник – знаний, передусім, як критик української літератури вісімдесятих, митець слова, який не належав до жодних літспілок, літгуртів, який “ніколи не мислив себе «належним» до якогось одного «контексту» чи «процесу», ба

більше, навчився жити «поза контекстом» і «літературними процесами» [4], твори якого сьогодні перекладені багатьма мовами й відзначені літературними преміями та нагородами.

Роман “Маша, або постфашизм” в Україні з’явився у 2016 році. Це роман про межі людської свободи [3], про любов і співчуття, що єднають людей та сторів, які розвінчують облудність панівної тоталітаристської міфології [1], про одвічні теми добра й зла, гру моральними законами [2], роман на соціальну тематику, фатальну любов-ненависть кріпаків та народолюбців [9], про людей, які є фашистами за своєю природою [7].

Слова “манкурт”, “манкуртизм”, як не дивно, перебувають досить в активному вжитку прямого й переносного значень, які, насамперед, пов’язують зі знищенням національної історичної пам’яті, етнічної (національної) культури, культурно-цивілізаційної самоідентифікації. Манкуртизм обумовлений зовнішнім втручанням.

Лінгвісти віднаходять етимологію “манкурт” у давньотюркській, монгольській мовах, що відповідає значенню нерозумної, недоумкуватої, позбавленої розуму людини. На позначення каліки, понівеченої людини слово “манкурт” вживається в сучасній киргизській мові. Явище манкуртизму пов’язують із поширенням Чингізом Айтматовим слова “манкурт” у романі “І довше віку день триває”. Манкурт Ч. Айтматова – людина, яка під потужним зовнішнім впливом на свою психіку забуває про своє минуле й про минуле своїх пращурів, стаючи одночасно спотвореним і покірним рабом власного господаря.

Заявлена у назві проблема переважно носить міждисциплінарний характер, до якої можуть залучатись методології суміжних дисциплін. У *широкому значенні* “психотип” розуміється як сукупність рис характеру, що описує упізнаваний тип людини з позиції психології. В енциклопедії практичної психології «психотип» пропонується розглядати у *вузькому значенні*. Зокрема, він визначається характеристикою можливостей людини в тих або інших ситуаціях, які маркеровані зовнішніми ознаками, а також описом особливостей поведінки людини з позиції труднощів для оточуючих або можливостей впливу на нього в контексті, певна річ, психологічної науки [див. 8].

Т. Мкртчян розглядає психотип як своєрідну модель, яка узагальнює низку рис характеру, проявів поведінки та емоцій людини у різних життєвих ситуаціях [див. 6, 210-211 211], нівелюючи у такий спосіб його категоріальне визначення в психології з *типом особистості*, який, на відміну від психотипу, окрім психологічних, досліджує соціальні особливості людини, її філософію, цінності, спосіб життя та звички.

Визначення психотипу ґрунтується на уявленнях про настанови та основні функції психіки, до яких учені-психологи відносять мислення, відчуття, інтуїцію і почуття. Відчуття означають взаємодію із світом на ґрунті органів чуття; мислення та почуття сприяють усвідомленню тих відчуттів на рівні осмислення та емоційного переживання, а інтуїція дає відповідь про походження таких феноменів на рівні підсвідомого. Психотип манкурта розкривається в образі сторів, які виявилися результатом фашистського перетворення світу, і були виведені як людиноподібні тварини, позбавлені будь-якої людської свідомості, утворені з “нижчої раси людей”, колишніх в’язнів концтаборів. Серед перших сторів, яких загнали в концтабори, було чимало людей доволі розумних. Але внаслідок існування в скотячих умовах протягом тривалого часу чимало людей ставали дійсно схожими на тварин. “Тому що бути людиною – це означає жити людським життям, людськими почуттями та думками з дня в день, із року в рік” [5, 42]. Людських дитинчат після народження одразу ізолювали від батьків, щоб ті не змогли ніяким способом передати їм хоч щось людське. Вони виростили, звиклі до важкої фізичної праці, не мали уявлення про культуру. Третє, четверте покоління істот втратило сором і мову. “У п’ятого, шостого, сьомого

деградувало мислення”; “<...> жоден стор не висловить жодної думки” [5, 42]. Згодом такі умови життя спричинили видозміну генного коду.

Стори орали землю, їх доїли. Одних забивали на м'ясо, інших – водили на злучку для приплоду. Переважно вони були оголені, бо були загартовані, і лише іноді носили старий зношений одяг та комбінезони, які шили спеціально для них, коли ставало надто морозно. Втім, головному герою, журналісту газети “Голос Рейха” Дімі, почасти було незручно дивитися, як стор ходить у його одязі: “виникала неприємна ілюзія, що він людина” [5, 19]. Стори не мали уявлення про чистоту, про сором, культуру, поняття про власну долю. Їх не мучить почуття приниження, вони не висловлювали думки. “Мислення сторів лише трохи вище за мавпяче” [5, 20].

Проте їм властиве *почуття жаху, страху смерті, суму, не позбавлені вони й емоцій*. “Вона (Маша. – І. С.) нещодавно народила, і тепер ми доїли її, відлучивши від дитинчати. <...> четверте було зайве. Я відвіз сторення на м'ясокомбінат <...>. Маша дуже сумувала, <...> та незабаром, здається, забула” [5, 20]; “Маша стояла, <...> і слухала, як апарат видоює з неї рідину. <...> Я не втримався і почухав її за вухом. Маша усміхнулася <...>. Я вийняв з кишені невелику шоколадку. Вона *закричала від радості*, схопила <...> і побігла<...>”.

Діма, закохавшись у стора Машу, залишивши дружину й сина, тікає від переслідування спеціальними службами в гори. Він повсякчас намагається “вбити в ній манкурта”, олюднюючи її, тим самим борючись із “гуманними постфашистами”, які нічим насправді не вирізнялися від фашистів, а, навпаки, були страшнішими від них, із “приспаною совістю”, які століттями знищували людську самоідентичність.

Література

1. Агеєва Віра. Всепереможність краси, або Про кохання і канібалізм. Рецензія. *BBC*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/10/161026_book_2016_ageeva_melnyk (дата звернення: 27.10.2016).
2. Грогорчук Микола. Кругообіг добра й зла. Рецензія. *BBC*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/11/161115_rr_book_2016_melnyk (дата звернення: 16.11.2016).
3. Дроздовський Дмитро. Пізнати Машу: історія про свободу, гріх і пост-людство. Рецензія. *Друг читача*. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/44387/ (дата звернення: 21.04.2016).
4. Мельник Ярослав. Свобода від контексту. *Критика*. 2004/3 (77). С. 32. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/svoboda-vid-kontekstu>.
5. Мельник Я. Маша, або постфашизм. Львів: Видавництво Старого Лева. 2016. 288 с.
6. Мкртчян Т. В. Психотип персонажа як літературознавча проблема. *Літератури світу: поетика, ментальність, духовність*. 2015. Вип. 5. С. 208–214.
7. Родик Костянтин. “Божевільні крики ідеалу”: антиутопія як психоаналіз. Рецензія. *Україна молода*. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3031/164/102056/> (дата звернення: 09.08.2016).
8. Словарь психологии личности: психотип, тип личности, черты личности, рисунок личности, акцентуации. *Психологос: Энциклопедия практической психологии*. URL: <https://www.psychologos.ru/articles/view/slovar-psihologii-lichnosti-dvoe-zn--psihotipzpt-tip-lichnostizpt-cherty-lichnostizpt-risunok-lichnostizpt-akcentuacii>.
9. Улюра Ганна. Це теж про любов. *ЛітАкцент*. URL: <http://litakcent.com/2016/05/05/ce-tezh-pro-ljubov/> (дата звернення: 05.05.2016).